

БЄЛІКОВ Костянтин Аркадійович,
заступник голови Криворізької міської ради

ВЕЛИКЕ ПРОМИСЛОВЕ МІСТО: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ

З'ясовується сутність поняття «велике промислове місто» та визначаються притаманні йому специфічні проблеми, зокрема у сфері соціального захисту населення.

Ключові слова: місто, велике промислове місто, специфічні проблеми великого промислового міста, соціальний захист населення, органи місцевого самоврядування.

Беликов К. А. Крупный промышленный город: сущность понятия

Выясняется сущность понятия «крупный промышленный город» и определяются присущие ему специфические проблемы, в том числе в сфере социальной защиты населения.

Ключевые слова: город, крупный промышленный город, специфические проблемы крупного промышленного города, социальная защита населения, органы местного самоуправления.

Belikov K. A. Industrial city: the essence definition

The essence of definition «industrial city» and its specific problems, including problems of welfare system, are defined.

Key words: city, industrial city, specific problems of industrial city, welfare system, local self-government bodies.

Постановка проблеми. Україна належить до індустріально-аграрних країн. Частка важкої промисловості становила до недавнього часу 60 % ВВП країни, що істотно вище, ніж у західноєвропейських країнах, де цей показник становить приблизно 35 %. Значна частина промислових підприємств (понад 80 %) розташована в містах та селищах міського типу, тут проживає близько 70 % населення країни [5].

У сучасних умовах регіоналізації економіки та урбанізації суспільного простору все більшої актуальності набувають питання, пов'язані з розвитком міст як центрів, де зосереджується основний трудовий, інтелектуальний, фінансовий, інноваційний потенціал регіонів. Ефективне використання наявного потенціалу міста, підвищення його інвестиційної привабливості, забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку міста та створення умов для підвищення якості життя місцевого населення – такі основні стратегічні цілі роботи органів місцевого самоврядування. Однак шляхи досягнення даних орієнтирів для кожного міста будуть різними, оскільки самі міста відрізняються одне від одного за рядом параметрів (площа, географічне розміщення, чисельність населення, рівень економічного розвитку, адміністративний статус, наявність чи відсутність тих чи інших ресурсів і т. д.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам дослідження розвитку міст присвячені праці зарубіжних (М. Вебер, Л. Коган, Г. Лаппо, К. Мюррей, А. О'Салліван, Б. Хорев) та вітчизняних учених (В. Бабаєв, Т. Балик, О. Бойко-Бойчук, В. Вакуленко, Н. Гринчук, Ю. Дехтяренко, О. Дмитрук, В. Занадворов, А. Занадворова, О. Карлова, Н. Лисяк, М. Орлатий та ін.). Питання функціональної типології міст досліджували: М. Баранський, В. Борденюк, В. Давидович, П. Коваленко, С. Ковальов, В. Ковтун, Л. Корецький, Є. Марков, Ю. Пітюренко, Є. Перцик, В. Рибалка та ін. Упродовж останнього часу в Україні цю проблему вивчали Л. Бакалова, З. Герасимчук, Ю. Качаєв, А. Мельник, О. Невелєв, Г. Підгрушний, І. Салій, С. Саханенко, О. Серєда, О. Шаблій та інші науковці. Зауважимо наявність значного обсягу літератури, присвяченої теоретичним та практичним аспектам існування такої територіальної одиниці, як місто. Однак у вітчизняній науці державного управління не існує ґрунтовних досліджень, які б вивчали специфіку функціонування та розвитку великого промислового міста.

Мета статті. У статті поставлено за мету з'ясувати сутність поняття «велике промислове місто» та визначити притаманні йому специфічні проблеми.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі на сьогоднішній день існує безліч визначень поняття «місто», але однозначного підходу до трактування цього терміна немає, що обумовлено великою кількістю різних характерних ознак міста та ступенем висвітлення їх особливостей. З. Герасимчук та О. Серєда у своєму дослідженні провели ґрунтовний аналіз сутності поняття «місто» та підходи вчених

щодо класифікації міст. Вищезгадані науковці виділили якнайменше шість підходів до трактування поняття «місто»: економічний, адміністративно-правовий, соціальний, філософський, системний та комплексний (комбінований) [2]. Для нашого дослідження найбільш цікавим є економічний підхід, у межах якого поняття «місто» трактується з позиції розмежування даного типу населеного пункту від села, відокремлення промисловості від сільського господарства. І хоча, на думку дослідників, переважна неаграрна приналежність міських жителів не відображає у повній мірі сутність поняття «місто», а лише специфіку місцевого ринку праці, для нашої роботи дана особливість має одне з визначних значень.

У цьому дослідженні під поняттям «місто» будемо розуміти населений пункт, який виконує економічну, соціальну, екологічну, інфраструктурну функції з метою забезпечення високої якості життя місцевих жителів шляхом створення нових та нарощення наявних конкурентних переваг [2].

Сьогодні в Україні налічується 460 міст [4], які відрізняються між собою за параметрами економічного розвитку, географічним розміщенням, величиною природно-ресурсного, трудового, інтелектуального, інноваційного, фінансового потенціалу та ін. У даному дослідженні увага зосереджується на проблемах, які притаманні великим промисловим містам. Звертаючись до типології міст, розробленої З. Герасимчук та О. Середою [2], зауважимо, що до великих промислових міст відносять ті населені пункти, населення яких нараховує понад 250 тис. осіб та за своєю спеціалізацією належать до промислових центрів. Серед великих міст виділяють групу міст-мільйонерів, кількість населення яких перевищує 1 млн осіб (Київ, Харків, Дніпропетровськ, Донецьк), та дуже великі міста (Одеса, Львів, Кривий Ріг, Запоріжжя).

Великі міста переважно є поліфункціональними, тобто виконують відразу кілька функцій: наукову, освітню, культурну, фінансову та ін. Однак існують великі міста, які мають першочергову функцію або спеціалізацію за профілем їх містобудівної бази: промислові, логістичні, туристично-рекреаційні, культурно-освітні та ін.

Акцентуючи увагу на тому, що основною метою функціонування міста повинно бути забезпечення високої якості життя місцевого населення, зауважимо, що великі промислові міста мають свої специфічні проблеми у її досягненні. Перш за все

це екологічні проблеми, які, у свою чергу, спричиняють демографічні, епідеміологічні, санітарні та інші проблеми, а отже, потребують особливого підходу у сфері формування соціального захисту населення великих промислових міст.

Для великих промислових міст України характерна складна екологічна обстановка, обумовлена наявністю і концентрацією підприємств чорної та кольорової металургії, теплоенергетики, хімії та нафтохімії, гірничодобувної промисловості, цементних заводів. Ці підприємства – споживачі сировини, енергії, води, повітря, земельних просторів і водночас найпотужніші джерела майже всіх видів забруднень (механічних, хімічних, фізичних, біохімічних) [9]. Сконцентровані вони навколо родовищ корисних копалин, великих міст і водних об'єктів. Завдяки їм великі промислові міста є лідерами забруднення повітря. Серед них: Донецьк, що становить разом із розташованими поряд з ним Авдіївкою, Горлівкою, Єнакієвим, Макіївкою та іншими містами Донецьку промислову агломерацію, а також Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кривий Ріг, Маріуполь та ін. [5]. У великих містах з інтенсивними транспортними потоками вміст у повітрі канцерогенних речовин типу бензопірену в 2 – 3 рази, а в центрах чорної металургії приблизно в 12 разів вищий, ніж у невеликих містах або сільській місцевості [5].

Другою не менш небезпечною екологічною проблемою міст є стан каналізаційного господарства та очистка стічних вод. Майже в усіх містах України каналізаційні системи потребують заміни або капітального ремонту. Часті прориви каналізаційних колекторів є постійними джерелами небезпечного забруднення міського середовища, а іноді призводять до спалаху інфекційних захворювань.

За даними Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, у переважній більшості міст України споруди з очистки загальноміських стічних вод перевантажені. У багатьох містах існуючі потужності очисних споруд у декілька разів нижчі, ніж потрібно. Приблизно половина міських стічних вод скидаються у водні об'єкти недостатньо очищеними, із них близько 15 % – узагалі без очищення. Без усякої очистки скидається до 70 % промислових стічних вод [5].

Однією зі складних екологічних проблем для більшості міст України є захоронення виробничих та побутових відходів, причому складність проблеми пропорційна чисельності населення та промислового потенціалу міста. У металургії та теплоенергетиці до 40 % території підприємства зайнято під зберігання відходів

[5]. Ландшафти, обумовлені наявністю кар'єрів, розрізів та інших місць добування корисних копалин, а також місць зберігання промислових та побутових відходів у вигляді відвалів, хвостосховищ, шламонакопичувачів, териконів, звалищ, формують зони техногенного спустошення, площа яких до кінця ХХ ст. становила близько 8 % від загальної території України [5].

Забруднення ґрунтів у містах пов'язане головним чином з викидами автотранспорту та промислових підприємств. Забруднювальні речовини осідають або вимиваються атмосферними опадами із повітряного басейну в радіусі до 5 км від стаціонарного джерела викиду [5]. Основними джерелами забруднення ґрунтового покриву стали теплові електростанції, підприємства кольорової та чорної металургії.

Отже, специфічні проблеми великих промислових міст України обумовлені наявністю в них розгорнутої промисловості. Промислові підприємства забезпечують інфраструктуру і міський бюджет, на них працює більшість мешканців міста. Ці самі підприємства створюють у містах специфічні проблеми, зокрема екологічні.

Крім екологічних проблем, великі промислові міста змушені долати досить складну демографічну ситуацію, яка характеризується старінням населення; зменшенням природного приросту, незважаючи на збільшення тривалості життя; браком молодого дорослого населення та значною різницею у тривалості життя чоловіків та жінок [3]. Демографічні чинники безпосередньо впливають на економічну та бюджетну ситуацію в місті, оскільки, наприклад, у разі зменшення кількості та старіння населення зменшується кількість мешканців працездатного віку, а видатки на утримання літніх людей збільшуються.

Демографічна проблема – багатогранна. Тому її не можна вирішити лише шляхом забезпечення фінансового стимулювання народжуваності. На жаль, сьогодні у великих промислових містах немає об'єктивних причин для зростання загальної чисельності населення. Для вирішення ситуації необхідно, насамперед, орієнтуватися на поліпшення якості життя. Доречно зробити акцент не на кількісних, а на якісних параметрах демографічного відтворення. Необхідно докласти зусиль для вирішення поточних та стратегічних завдань: забезпечення економічних умов для відтворення населення, належний соціальний захист сімей із дітьми та літніх людей, поліпшення екологічної ситуації, зменшення виробничого та побутового (переважно ДТП) травматизму, популяризація здорового способу життя (зменшення кількості курців,

особливо серед молоді, формування культури помірнього вживання алкогольних напоїв), забезпечення доступу до мережі закладів охорони здоров'я та освіти, що стане підґрунтям для переходу до сучасної моделі відтворення населення та збільшить тривалість повноцінного й активного життя [3].

Загалом вищезазначені проблеми лежать у сфері соціального захисту населення в його широкому сенсі (welfare system). Це передбачає надання населенню певних видів колективного забезпечення, що мають на меті підтримку добробуту людей і включають у себе, окрім безпосередньої допомоги у складних життєвих ситуаціях, також запровадження превентивних механізмів, спрямованих на те, щоб запобігти виникненню таких ситуацій [6, с. 10].

Оскільки йдеться про міста й зазначені проблеми стосуються, перш за все, територіальної громади міста, то найбільш ефективно над їх вирішенням працюють органи місцевого самоврядування. На думку британського фахівця з питань міського розвитку Кріса Мюррея, саме місцева влада є провідним ініціатором та виконавцем заходів щодо вирішення проблем міста; хоча роль національного уряду також є важливою і полягає вона в тому, щоб уповноважувати та давати певні можливості місцевій владі, і це вже питання децентралізації [7]. Багато питань, згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування», стосуються безпосередньої компетенції органів місцевого самоврядування міст та районів у місті, крім того, вони мають чимало делегованих повноважень, зокрема у сфері соціального захисту населення.

У законі власні (самоврядні) повноваження виконавчих органів міських рад у сфері соціального захисту населення зазначені в чотирьох пунктах, тоді як делеговані – у шістнадцяти [8]. Для прикладу наведемо деякі повноваження виконавчих комітетів міських рад у галузі соціального обслуговування населення: здійснення управління належними раді або переданими їй закладами освіти, охорони здоров'я й соціального забезпечення, культури, фізичної культури та спорту, організація їх матеріально-фінансового забезпечення; призначення на посади й звільнення з посад їх керівників або встановлення іншого порядку їх призначення та звільнення відповідно до законодавства; створення за рахунок коштів ради або на часткових засадах нових закладів соціально-культурного призначення для досягнення рівня соціального обслуговування не нижче від установлених нормативів; надання громадянам установлених пільг щодо утримання дітей у школах-інтернатах, інтернатах при

школах (групах) з подовженим днем; організація роботи щодо запобігання бездоглядності неповнолітніх; організація медичної допомоги населенню, надання встановлених пільг і допомоги, пов'язаних з охороною материнства та дитинства, поліпшенням умов життя багатодітних сімей; сприяння в необхідних випадках громадянам у призначенні їм пенсій; призначення в межах виділених коштів допомоги особам, які не мають права на одержання пенсій, а також доплат до пенсії і допомоги; видача одноразової допомоги громадянам, що постраждали від стихійного лиха; вживання заходів щодо поліпшення житлових і матеріально-побутових умов інвалідів, сімей, які втратили годувальника, громадян похилого віку, що потребують обслуговування вдома, щодо влаштування в будинки інвалідів і громадян, які мають потребу в цьому, дітей, що залишилися без піклування батьків, тощо [1].

Можна побачити, що вищезазначені повноваження потребують, крім усього іншого, насамперед достеменного володіння інформацією про місцевий контингент, який потребує соціального захисту, наявність та стан ресурсів, необхідних для здійснення цих повноважень, специфічність місцевих проблем, а головне, майже особистої зацікавленості у їх вирішенні. Саме цим можна пояснити значний обсяг повноважень у сфері соціального захисту населення, делегованих органам місцевого самоврядування. Оскільки соціальна захищеність населення великих промислових міст перш за все потребує ініціативи та чіткого бачення того, що слід робити, то, на нашу думку, роль органів місцевого самоврядування в цій сфері буде все більше зростати.

Одним із перспективних напрямів у сфері соціального захисту населення, на наш погляд, є підготовка та затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку великого промислового міста, цільових програм з питань соціального захисту його населення, що належить до повноважень органів місцевого самоврядування. Реалізуючи саме ці повноваження, органи місцевого самоврядування великих промислових міст мають можливість виявити креативність, ініціативу та власне бачення вирішення специфічних місцевих проблем соціального захисту населення.

Висновки. Запропоноване визначення поняття «велике промислове місто» дозволило відокремити дані адміністративно-територіальні одиниці від інших типів міст та виділити притаманні їм специфічні проблеми. Таке відокремлення дозволить органам місцевого самоврядування, як головним суб'єктам вирішення проблем міста,

зокрема щодо соціального захисту населення, підвищити ефективність їх усунення та попередити виникнення багатьох нових.

Список використаних джерел

1. **Битяк Ю. П.** Адміністративне право України: підручник / Ю. П. Битяк. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – Режим доступу : www.ebk.net.ua/Book/law/bityak_admpu/part9/924.htm.

2. **Герасимчук З.** Особливості типології міст як передумова ефективного стратегічного управління їх розвитком / З. Герасимчук, О. Серета // Екон. форум. – 2012. – № 1. – Режим доступу : archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekfor/2012_1/17.pdf.

3. **Демографічний** прогноз до 2030 року для міста Кривого Рогу. Звіт підготовлений в рамках проекту міжнародної технічної допомоги «Розбудова спроможності до економічно обгрунтованого планування розвитку областей і міст України» (за фінансової підтримки Уряду Канади, наданої через Канадське агентство міжнародного розвитку), 2013. – Режим доступу : www.ebed.org.ua/sites/expertise.one2action.com/files/repo/kryvyi_rih_ukr.pdf.

4. **Державний** комітет статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

5. **Екологія** : підручник / С. І. Дорогунцов [та ін.]. – К. : КНЕУ, 2005. – 371 с. – Режим доступу : pulib.if.ua/part/11148.

6. **Іванова О.** Соціальна політика: теоретичні аспекти : курс лекцій / О. Іванова. – К.: КМ Академія, 2003. – 107 с.

7. **Мюррей К.** Промислові міста може відродити лише місцева ініціатива / Кріс Мюррей // Тиждень. – 2011. – 22 груд. – Режим доступу : tyzhden.ua/Society/38295.

8. **Про місцеве** самоврядування : Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. – Режим доступу : zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/print1373536186809381.

9. **Шишанова К.** Екологічні проблеми великих міст та промислових зон України / К. Шишанова, Т. Пузир // Матеріали XII Міжнародної наук.-практ. інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього

тисячоліття у країнах СНД» 29 – 30 черв. 2013 р., Переяслав-Хмельницький. – Режим доступу : conferences.neasmo.org.ua/node/702.